

El patrimoni sonor de Barcelona: la veu de les campanes

Maria Àngels Pérez Samper

Universitat de Barcelona

La història es basa fonamentalment en textos escrits, però els testimonis del passat són molts i molt diversos. Són molt importants les imatges, tan valorades per la cultura visual dominant. Però igualment important és el so, tan difícil de recuperar i de reproduir en la distància de segles. Malgrat les dificultats, l'historiador ha de rescatar aquest patrimoni sonor, aquest univers de sons perduts en els arcans del temps, i dibuixar el paisatge sonor de cada lloc i de cada època. Renunciar-hi seria com condemnar la història a la sordesa.

En el concepte general de paisatge sonor s'hi insereixen les manifestacions musicals i també altres sons que hi estan emparentats, fins a arribar fins i tot als sorolls.¹ El tema del so es projecta molt més enllà del que podria semblar, ja que la barrera que separa la música del soroll és relativa, determinada per cada civilització. I, en qualsevol cas, totes dues manifestacions tenen influència sobre la realitat individual i col·lectiva del passat.² La complexitat del llenguatge sonor és molt gran. Per dibuixar el paisatge sonor, moltes perspectives són possibles, des dels sons del treball fins als sons de la festa. Una possible línia té a veure amb l'establiment de la coordenada del temps en la vida del dia a dia; en aquesta línia s'hi troba, per exemple, l'estudi de les campanes, els relloges i els pregons públics que tenyien de color el paisatge sonor quotidià.

¹ Raymond MURRAY SCHAFER, *El paisaje sonoro y la afinación del mundo*, Guadalajara, Intermedio Ediciones, 2013.

² Jean-Pierre GUTTON, *Bruits et sons dans notre histoire. Essai sur la reconstitution du paysage sonore*, París, Presses Universitaires France, 2000.

Una altra de les vies utilitzades es troba en l'estudi de les persones que s'encarregaven de generar sons per a la comunitat, començant pels músics i acabant en els campaners. La valoració del nivell de despesa invertit en el personal que s'ocupava d'aquests sons quotidians il·lustra sobre les funcions que exercien i la importància que la societat els concedia. El grau de professionalitat d'aquests oficis parla de la complexitat que va aconseguir el seu llenguatge a l'època moderna. Tots els sons es revelen, segons les dades, com a molt rellevants en termes de prestigi social i representació pública.³ Els sons dibuixen paisatges sonors d'abast molt divers, des del més universal fins al més particular, la qual cosa aconsegueix definir la identitat sonora de temps i llocs. El paisatge sonor en general i la música en particular contribueixen de manera significativa a la configuració de la identitat d'una ciutat.⁴ La música i, per extensió, el so no són únicament reflexos d'una realitat, sinó que també hi actuen a sobre i poden ser-ne factors explicatius interessants.

El so va actuar, així mateix, com a signe i com a representació. Tots els grups socials, totes les institucions —civils, religioses, militars—, es feien representar en el paisatge sonor mitjançant música i soroll, segons un codi no sempre escrit, però molt precís. Els objectius amb els quals van aplicar els recursos auditiu i els visuals poden interpretar-se i s'han d'interpretar a partir dels conceptes de prestigi social, propaganda, competència i emulació. Però també la gent normal i corrent tenia els seus propis sons, rebuts i generats, personals i compartits, amb els seus propis significats i les seves pròpies finalitats. La simfonia de la vida seguia un ritme ben definit. Els ritmes del que era profà i del que era sagrat quedaven marcats per les campanes, campanes amb nom propi, campanes amb veu pròpia, que van exercir un paper important, tant en la vida quotidiana de la gent normal i corrent com en els grans esdeveni-

³ Clara BEJARANO PELLICER, *El mercado de la música en la Sevilla del Siglo de Oro*, Sevilla, Focus-Universidad, 2013; Clara BEJARANO PELLICER, «El paisaje sonoro del hospital de las Cinco Llagas de Sevilla durante la Edad Moderna», *Chronica Nova: Revista de Historia Moderna de la Universidad de Granada*, 35 (2009), pàg. 223-246.

⁴ Miguel Ángel MARÍN, «El sonido de una ciudad pequeña en tiempos de Felipe V», dins Eliseo SERRANO (ed.), *Felipe V y su tiempo*, Saragossa, Instituto Fernando el Católico, 2004, vol. II, pàg. 7-24.

ments històrics.⁵ Les campanes de la Catedral de Barcelona poden constituir un bon exemple del ritme de la ciutat a l'edat moderna.⁶

El campanar era el rellotge comunitari. El toc de les hores era un toc lent, per poder-ne comptar els quarts, les mitges, les hores. El pagès era al camp de sol a sol, sense rellotge. L'artesà treballava al taller sense poder conèixer amb exactitud el temps transcorregut i el que faltava per acabar la jornada. A les cases no sempre hi havia rellotge. A les ciutats, a més de les campanes, n'hi podia haver algun, per exemple a la Catedral o a l'Ajuntament. Entre els rellotges mecànics considerats els més antics del país s'hi localitza el rellotge Seny de les Hores, que va ser instal·lat a la Catedral de Barcelona el 1393. Una altra possibilitat per saber l'hora era el clàssic rellotge de sol situat a la façana de les esglésies i en algunes cases. Però les campanes exercien el paper principal per marcar el pas del temps, tant del temps sagrat com de l'ordinari.⁷

A la Catedral de Barcelona hi ha dues torres, situades als extrems dels braços del creuer, a sobre dels portals de Sant Iu i del claustre. Les dues són vuitavades i fan cinquanta-tres metres d'alçària. Les van començar a construir a mitjan segle XIV. La del portal de Sant Iu, la van acabar l'últim quart del segle XIV i va ser utilitzada com a torre del rellotge i com a campanar. El 1391, el dia 2 d'agost, el Consell de la ciutat deliberà de fer una campana per a les hores. El 13 de novembre ja estava enllestida, i la instal·laren el dissabte 22. Abans de pujar-la, el bisbe, Ramon d'Escales, la beneí i la batejà amb el nom d'Honorata, perquè estava dedicada a sant Honorat. En fou padrí Berenguer de Sant Climent, conseller en cap de la ciutat. El 1396 s'acabà de muntar el rellotge.

⁵ Alain CABENTOUS, *Entre fêtes et clochers. Profane et sacré dans l'Europe moderne, XVIIe-XVIIIe siècle*, París, Fayard, 2002.

⁶ Josep BOS I BOLÓS, *Senys, esquelles i cloquers. Les campanes de la Catedral de Barcelona*, Barcelona, Edicions de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, 1997; Àngel FÀBREGA I GRAU, *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el Renaixement. Any 1580*, Barcelona, Arxiu Capitular, 1978.

⁷ Delfí DALMAU ARGEMIR, Xavier ORRIOLS SENDRA i Francesca ROIG GALCERÁN, *Campanars i campanes al Pallars Sobirà. Entre el seny i la rauxa*, Sort, Editorial Fonoll, 2014; Daniel VILARRUBIAS CUADRAS, *Campanaus i campanes dera Val d'Aran. Estudi descriptiu des tors-campanaus e des campanes araneses: era sua istòria, es sues foncions e particularitats*, Viella, Conselh Generau d'Aran, 2013.

Dalt d'aquesta torre estigueren en servei els rellotges de referència per a tota la ciutat, que es devien a la iniciativa del Consell Municipal, com el construït per Bernat Desplà el 1401; el de Bernat Vidal, del 1464-1466; els de Jaume Ferrer, del 1490 i 1494, i sobretot, l'anomenat rellotge dels flamencs, en servei entre el 1577 i el 1864, ara al Museu d'Història de Barcelona. Així mateix, actualment es troben en aquesta torre la campana Eulàlia, que és la més gran, de tres tones de pes, i és la que toca les hores, i la que duu el nom d'Honorata, que toca els quarts. Es van anar succeint rellotges cada vegada més perfectes, però les campanes van gaudir de llarga vida, i van marcar, amb els seus sons, el ritme de la ciutat. L'altra torre, començada com la seva bessona, al segle XIV, i suspesa després, no va ser finalitzada fins a mitjan segle XVI. El 1545 hi van ser conduïdes les campanes que abans eren a la torre del rellotge.

Campana és un terme ampli, que es pot definir com un instrument metàl·lic, generalment en forma de copa invertida, que sona en ser colpejat per un batall o per un martell exterior. Però hi ha molts altres termes per denominar els diversos tipus de campanes o les característiques que les distingien. Un dels seus noms era *seny*, paraula derivada de *senyal*; un altre era *esquella*. Les que es deien *seny* tenien un nom propi masculí, i les que es deien *esquella*, un nom femení, encara que això variava, ja que, per exemple, al *seny* Thomas se li va feminitzar el nom i va acabar sent conegut com la campana Tomasa. També va variar la manera d'anomenar el *Seny* del Lladre, atès que el seu nom original era Severa.

A les campanes se'ls posava nom i se les batejava; el ritual el realitzava el bisbe, o un delegat seu, amb una animada participació popular. A partir d'aleshores, les campanes eren conegudes pel nom d'aquell sant a qui eren dedicades. De vegades, per costum popular, se'ls donava un sobrenom. La més gran de les campanes col·locades en els finestrals —totes, de diferent mida i pes— és l'anomenada Tomàs o Tomasa, perquè està dedicada a sant Tomàs de Canterbury. Va ser feta al segle XVI, a càrrec del canonge Francesc Franch. Segurament va ser la més famosa. La primera hi va ser col·locada el 1589. El seu to greu i solemne presidia sempre les grans cerimònies. Es va trencar el mes de maig del 1758, després de dos segles d'ús, i va ser buidada de nou per Josep Barnola; se'n respectà el nom que tenia, que gaudia de gran popularitat. La Tomasa, amb els seus 2.241 quilos, és una de les campanes més grans de les existents a Espanya que

dóna la volta completa. Es distingeix pel seu to greu i la seva excel·lent sonoritat, i la nota que emet en vibrar és un re.

Una de les més antigues és la Severa o Seny del Lladre, que va ser batejada el 21 de novembre del 1508, i fou apadrinada pel bisbe de Barcelona, Enric de Cardona i Enríquez, i la comtessa de Luna, esposa del lloctinent del rei, Jaume de Luna. El dia 22, fou pujada al cloquer major, en presència de l'infant Enric d'Aragó. La campana Severa era coneguda com el Seny del Lladre perquè es tocava per indicar que ja havia arribat el vespre, l'hora de tancar les portes de la ciutat per protegir-se de possibles delinqüents. Les altres campanes tenen el nom de FERIA, Dominical, Nostra Dona o Nostra Senyora de la Mercè, Esquella Alta, Esquella Baixa, Prima (de l'any 1693) i Nona. Les que pengen de la volta són nomenades Vedada i Oleguera, de forma estreta i de so molt argentí. Aquestes es toquen en l'acte de l'elevació a la missa, i poc abans dels solemnes tocs de l'oració i del parenostre, amb la Tomasa.

Cèlebre va ser també la campana Honorata, que, juntament amb la seva companya Eulàlia, anuncia actualment l'hora des de la torre de la porta de Sant Iu. L'Honorata ha tingut una vida accidentada: a finals del segle XIV es va fabricar a Barcelona, pagada pels seus ciutadans, una campana per a la Catedral, a la qual van posar el nom d'Honorata. El 28 de novembre del 1393 va tocar les hores per primera vegada. Després de segles d'acompanyar les vides dels barcelonins i de travessar amb ells bons i mals moments, l'Honorata va patir els efectes dels bombardejos durant el setge del 1714, de resultes dels quals va quedar greument danyada. Felip V va manar destruir-la el 1716, com a càstig per haver tocat a sometent en tots els aixecaments de la ciutat. La nova Honorata es va fondre a mitjan segle XIX. Pesava tant que van ser necessàries trenta parelles de bous per fer-la ascendir a la torre. L'Honorata marca, avui en dia, els quarts, mentre que l'Eulàlia marca les hores.

Les campanes s'utilitzaven com a rellotge, per assenyalar el pas del temps, i també com a mitjà de comunicació, i es van convertir en un potent signe comunitari. Com deia el projecte d'inscripció de la campana més gran de la Catedral de Barcelona, l'Eulàlia:

Per mi els veïns mengen.
Per mi es lleven.
Per mi comencen llurs tasques.
Per mi descansen.

Per mi viuen les escoles.
Per mi es regeixen els espectacles.
Per mi els curials guanyen.
Per mi els metges guareixen.
Per mi els clergues canten.
I per mi el Senyor Jesús us porti a la glòria.⁸

Com a instruments musicals de percussió, les campanes tenien, segons les èpoques i els llocs, afinacions diverses que els donaven una veu pròpia i inconfusible. La gent reconeixia el so de cada campana, sabia quina campana era, en coneixia el nom, sabia a quina església pertanyia i comprenia perfectament el missatge que en cada toc comunicaven. Existia una relació permanent, tant personal com col·lectiva, de la gent amb les campanes.

«Tocar les campanes» és la manera senzilla de referir-se a una realitat molt complexa, ja que es tracta d'una cosa molt complicada. La riquesa del vocabulari n'és un bon indicatiu: *tocar* 'fer-ne sentir el so'; *repicar* 'tocar a tocs vius repetits'; *ventar* 'brandar'; *mig volteig* 'tocar fent oscil·lar la campana'; *fer clars* 'ventar dues campanes alhora'; *voltejar* 'fer sonar les campanes fent-les voltar per complet'; *alçar*; *arrencar*; *pujar*; *asseure* o *davallar*...

Els encarregats de tocar les campanes eren els campaners, als quals, a la Catedral de Barcelona, donaven el nom de *monjos*, segons consta en el Llibre d'Oficials Majors i Menors de la Catedral. No eren membres de cap orde monàstic; eren sacerdots seculars, capellans o beneficiats de la Catedral, com els sagristans; es podria dir que eren com sagristans de categoria superior.⁹

A les catedrals solia haver-hi normes molt detallades sobre el toc de les campanes.¹⁰ En un document de l'època conservat a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona s'hi especifiquen els diversos tocs

⁸ Josep Maria MARTÍ BONET, *Els campanars i llurs campanes de Santa Maria del Mar i de la Catedral de Barcelona (notes històriques)*, Barcelona, Arxiu Diocesà de Barcelona – Museu Diocesà de Barcelona, 2013.

⁹ ACB (Arxiu de la Catedral de Barcelona), «Libre dels oficials majors y menors de la Seu de Barcelona y del que quiscú dells per rahó de son ofici deu saber».

¹⁰ Pedro RUBIO MERINO, *Reglas del tañido de las campanas de la Giralda de la Santa Iglesia Catedral de Sevilla 1533-1563*, Sevilla, Cabildo Metropolitano de la Catedral, 1995.

de les campanes.¹¹ Un toc habitual de caràcter pràctic era el que es feia per convocar la reunió del capítol catedralici:

De tocar ha Capítol

Los dits monjos han de tocar a Capítol ab la campana dita lo Thomas com fou ordenat sempre que lo porter de Capítol los ho diga per manament del Vicary.¹²

Hi havia tocs d'alegria i tocs de dol. Un dels tocs que reunia allò que és sagrat i allò que és profà era el toc a mort. Tocaven dues campanes amb so diferent: greu i agut —mascle i femella, en llenguatge popular. Era un toc trist, molt lent, no fort, i espaiat del mascle i la femella amb sons greus i aguts, intercalats; un toc que comunicava la notícia d'un mort i manifestava el dol de la comunitat.

Existien diferències en els tocs, segons si es tractava de membres de determinades confraries, com les dues confraries de la Catedral, la de Santa Eulàlia (des del 1363) i la de la Concepció (des del 1404):

De tocar quant se mor algun confrare de Sta. Eulàlia

Los dits monjos sempre ques mor algun confrare de Sta. Eulàlia han de tocar la Esquella de Prima mitja hora apres de haver tocat a la Ave Maria, tocant per cada confrare mitja hora y si los confrares morts sont molts han de ser dits tochs en los següents diez y los sots obrers los paguen quatre dines per cada hu de dits tochs.

De tocar quant se mor algun confrare de la Concepció.

Los dits monjos sempre ques mor algun confrare de la Concepció ha de tocar lo Seny Ferial mitja hora ut supra e si se ofereix mort de confrare ho confrares de les dites dues confreries poden ser un vespre los dits dos tochs y la confraria de la Concepció paga per cada hu de dits tochs sis dines als dits monjos.¹³

També hi havia tocs determinats, en el cas d'eclesiàstics destacats, beneficiats, canonges i bisbes. És molt interessant comparar els diferents tocs, en funció de la seva categoria:

¹¹ *ACB*, Fitxes de Bonaventura Ribas, 11: Campanas y Campanarios. Reloj.

¹² *ACB*, Fitxes de Bonaventura Ribas, 11: Campanas.

¹³ *ACB*, Fitxes de Bonaventura Ribas, 11: Campanas.

De tocar ha sepultura de Beneficiat.

Los dits monjos sempre que tenen orde y llicentia del Reverent Capítol y saben que dit capítol ha admesa alguna sepultura de Beneficiat ha de ser per raho de dita sepultura nou tochs ordinaris tocant sis campanes, ço es los dos senys grossos, lo seny del lladre, lo ferial, y les dues esquelles grosses y comensen ha fer dits tochs apres de dites completes.

De tocar ha sepultura Canonical.

Los dits monjos sempre que lo Reverent Capítol ha admes alguna sepultura canonical han de tocar en aquella tocant dotze tochs y començant a fer aquells al punt de les dotze hores si lo mort será canonge y si no será canonge comensen dits tochs a fer se apres de Vespres y han de tocar en dits tochs totes les sobredites campanes. Pero si lo mort per qui s fara la tal sepultura será canonge ultre dels sobredits dotze tochs ne faran tres mes los quals faran en continent que sabran de la mort del dit canonge y estos tres tochs han de fer dits monjos sens paga ninguna ni preçhint llicentia o consentiment del Reverent Capítol etiam si lo dit canonge se enterrave fora de dita iglesia y hont se vulla que muyra: E tambe en dites sepultures y tochs de dits canonges los dits monjos ultra de les dites Campanes han de tocar sempre la esquella Vedada y la Campana dita lo Thomas y per cada volta los han de dar de mes del ordinari per raho de dit Thomas quatre sous.

De tocar ha Capell ardent o sepultura de Bisbe

Los dits monjos en continent que saben que lo Bisbe de Barcelona es mort faran nou tochs tots arreu ab totes les campanes sens haver ne ninguna paga. E si faran capell ardent tocaran tres dies y a cada dia tocaran totes les Campanes e faran sinch tochs ço es lo primer ha Prima lo segon apres del offici quant van ha fer la absolta. Lo tercer ha mig-jorn. Lo quart quanta pres de vespres van ha fer la absolta y lo quint a les Oracions y lo mati que faran lo soterrament faran tants tochs quants se y donaran ab lo hereu o Cambra antica y per cada hu dels dits tochs llevats los nou primers han de haver quatorse sous y en dits tochs tocha tambe la Vedada y Olaguera.¹⁴

També hi havia tocs especials, molt solemnes, per a grans personatges, com el rei, la reina o el príncep hereu:

¹⁴ *ACB*, Fitxes de Bonaventura Ribas, 11: Campanas.

De tocar ha Capell ardent o sepultura de Rey, Reyna o Princep. Los dits monjos sempre que se offereix de fer Capell ardent de Rey, Reyna o Princep han de tocar tants diez com se consertara lo Reverent Capítol y Conçellers y los nou dies primers tocaran tres tochs cada dia totes les diez campanes y lo primer dura una hora y los dos mitja hora cada hu los quals se fan desta manera, apres de Prima y a mig jorn y apres de la Avemaria y los tres ultims diez han de fer sis tochs cada dia de un quart qui feu dells en los quals tots toquen totes les dites campanes y per cada hu de dits tochs pagen als dits monjos quatre sous.¹⁵

Les campanes de Barcelona van tocar a morts diversos dies amb motiu del decés de Felip II, el 1598:

Octubre Dimecres, a VII. En aquest mateix die [...] manaren los senyors deputats [...] que, de part del consistori, diguessen a tots los monastirs de frares de la present ciutat y territori que divendres primervinent, que serà despús demà, a migdie, y après lo disabte, tot lo die, tocassen molt solemnement totes les campanes de ses [...] que lo dit die de disabte, de matí, fossen [ab] tots sos [...] en la casa de la Deputació, fent allí una absoluta general, pregant a Déu per la ànima de un tan gran e bo e cathòlic rey, senyor e pare, havem perdut [...], e aquell reba en sa glòria, amén. E axí matex diguessen que les parròchias tocasen les campanes.

Dijous, a VIII. En aquest matex die, de matí, los senyors canonges misser Paulo Pla y Pere Pau [Cassador], canonges de la Seu de Barcelona, vingueren ab embaxada en lo consistori de ses senyories, de part del reverent Capítol de dita Seu, dient y explicant-los, en effecte, que en lo que per part de ses senyories era estat enviat a dir a dit reverent Capítol que, per a demà a migdie fins lo disabte a migdie, se tocassen les campanes de la dita Seu dobles y ab gran solemnitat, per raó del aniversari general y obsèques que a dits senyors deputats entenien celebrar, lo dit die de disabte primer vinent en la casa de la Deputació, lo dit reverent Capítol havia molt vist y mirat lo dit negoci y diversos exemplars, particularment de vireys y persones principals eran mortas en Barcelona, y que may la Seu havia volgut tocar per ninguns que no s fecen les obsèques en dita Seu. E que si dits senyors deputats eran servits se [fesen] en dita Seu lo aniversari, ells se offerien en fer aquell, sens pagar

¹⁵ *ACB*, Fitxes de Bonaventura Ribas, 11: Campanas.

dits deputats ninguna cosa, que altrament no fent-se allí, no s trobava forma ni tenia remey en fer-ho, y axí. ls supplicava, dit Capítol, los tinguessen per excusats.¹⁶

També van tocar les campanes a l'agost del 1568, per la mort de Don Carlos, el príncep hereu:

Dijous, V. *Festum beati Dominici, feriatum*. En aquest die, a mitxjor, comensaren a tocar las canpanas de la Seu per lo dol del dit sereníssim senyor príncep y las altras yglésias. Y axí matex tocaren les campanes de la Seu y de las altras iglésias entrada de nit.

Divendres, VI. *Festum Transfigurationis Domini*. En aquest die, de matí, a les sis hores, tocaren totas las sglésias y parròquias totas las canpanas.¹⁷

Els tocs variaven en funció de si el difunt era home, dona, jove o nen —albat, una criatura morta abans d'arribar a tenir ús de raó. En el cas de la mort d'un nen, era un toc alegre; se'n deia «tocar a glòria», perquè, com que era considerat un innocent, en celebraven la pujada al cel:

De tocar ha Sepultures Comunes.

Los dits monjos sempre y quant per los fosses serán avisats que y ha alguna ho algunes sepultures comunes tocarà en la forma seguent ço es si será cos de home tocaran tres tochs ab tres campanes ço es ab la del lladre ab la esquella de Nona y ab la esquella de Prima y si será cos de dona tocharà dos tochs ab les matexes campanes y si será albat tocarà tres tochs ab la esquella de Nona y ab les esquelles xiques los quals tochs se fan demati abans de tocar a tercia y despres dinar un quart abans de tocar ha vespres sino en la Quaresma que se ha de fer abans de sermo los que se han de fer demati.¹⁸

Hi havia també tocs d'aniversari, en record dels difunts en la data de la seva mort:

¹⁶ Lluïsa CASES I LOSCOS *et al.* (ed.), *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, vol. III: 1578-1611, octubre del 1598.

¹⁷ CASES I LOSCOS *et al.*, *Dietaris de la...*, vol. II: 1539-1578, agost del 1568.

¹⁸ ACB, *Fitxes de Bonaventura Ribas*, 11: Campanas.

De tocar ha Anniversaris

Los dits monjos sempre que y ha Anniversari de tochs han de tocar en aquell tocantles sobre dites campanes y fent dos tochs a cada hu de dits Anniversaris ço es lo primer apres de haver tocades les Avemaries, lo segon ha Prima y si ni ha tres lo tercer a la absoluta. E si lo dit Anniversari será de Canonge a la mesela de dites campanes ha de tocar la Vedada. E si será de Rey, Reyna o Príncep an de tocar tambe a la mesela la Ologuera, les Viçentes y la Vedada.¹⁹

En portar el viàtic a un malalt greu o a un moribund generalment es feia un toc lent d'una campana, mentre el sacerdot, acompanyat de l'escolà, que també anava tocant una campaneta, es dirigia a casa del malalt. El toc de les campanes de la Catedral era el següent:

De tocar ha combregar.

Sempre ques porta lo St. Sagrament fora de la Esglesia al Prelat Dignitat canonge de la present Esglesia, Rey y Príncep o Reyna o Beneficiat de la Esglesia per estar malalt debe dits monjos tocar nou tochs apres de haver tocat ha completes tocat lo Seny de Nostra Dona per los Beneficiats y lo Thomas per tots los altres pagant la Taula de la obra per cada combregar per dit Thomas tres sous de ajuda de costa als dits monjos.²⁰

La nit del dia dels difunts, el 2 de novembre, les campanes tocaven a morts, per recordar els éssers estimats ja difunts i tots els avantpassats.

Al llarg d'un dia hi havia diversos tocs d'oració, que assenyaven també el ritme del treball i del descans. El toc de matines, la pregària de l'alba, era un toc normalment d'una sola campana. Servia per anunciar l'inici de la jornada de treball i per oferir a Déu el dia que començava. El toc de l'àngelus, l'oració del migdia, era un breu toc d'una sola campana, preludiat de dotze campanades indicatives de les dotze hores o migdia. Era una crida a l'oració en record del misteri de l'Encarnació, i assenyalaria la meitat de la jornada de treball, moment en què solia fer-se un breu descans, aprofitat en ocasions per menjar. El toc de vespres, l'oració

¹⁹ ACB, Fitxes de Bonaventura Ribas, 11: Campanas.

²⁰ ACB, Fitxes de Bonaventura Ribas, 11: Campanas.

del capvespre, era un toc no gaire llarg d'una sola campana. Era una crida a donar gràcies al cel per la jornada acabada i el descans merescut.

Un altre grup de tocs de campana servia per anunciar la celebració de diversos actes de culte religiós. Diversos tocs eren tocs a missa. A missa diària, era un toc llarg d'una sola campana; a missa dominical, el volteig d'una campana o més; a missa festiva, el volteig matinal de totes les campanes i repic o tritlleig. El toc a rosari era un toc normal i curt d'una sola campana; es tocava dues vegades en un interval d'uns minuts. Era costum resar el rosari a l'església cada dia, especialment durant la Quaresma; al maig, perquè és el mes de Maria, i al novembre, el mes dels difunts. Es triava l'hora de vespres, al capvespre, quan el veïnat tornava de les feines del camp o finalitzava el seu treball.

Alguns tocs eren específics de determinades festes. Molt característic, sonor i sorollós era el toc de tenebres, que també figurava en la documentació de la Catedral:

De tocar les tenebres:

Los dits monjos an de tocar les Tenebres los tres diez dels fasos ha totes les hores y offiçi que se acostuma.²¹

L'ofici de tenebres són les matines i les laudes del Dijous, Divendres i Dissabte Sant. Les presidia un gran canelobre de forma triangular, ornamentat amb ciris vermells, tants com salms es recitaven. El del capdamunt era blanc. S'apagava un ciri després de cada salm. Al final, s'apagaven tots els llums de l'església i, en acabar el Benedictus, la candela blanca s'amagava darrere l'altar, de manera que es deixava l'església en tenebres; en acabar l'oració, començava el soroll, que durava fins que sortia la candela. Aquest ritu antic se celebrava de manera força espectacular a la Seu, ja que els ciris que s'hi empraven eren de grans dimensions; arribaven a tenir més de tres metres d'alçària, i n'hi havia fins a vint-i-cinc, que més tard es reduïren a quinze, amb la implantació del cerimonial romà. Al tenebrari, com al soroll, se li donaren molts significats, com que el nombre de quinze significava els dotze apòstols i les tres Maries que seguïren el Senyor. El darrer ciri que

²¹ ACB, Fitxes de Bonaventura Ribas, 11: Campanas.

restava encès era la representació de la figura de Crist, en qualitat de llum inextingible, o la representació de la mare de Déu, que sempre restà en esperança.

Els fasos era el soroll que la gent feia a l'església i en sortir-ne, el Divendres Sant, amb fustes, matraques, carraus o bastons. Els excessos als quals s'arribà van fer degenerar aquesta tradició i van fer recomanable suprimir-la. L'origen del soroll era que el rès s'acabava en sec, sense que el president s'acomiadés de l'assemblea. Aleshores donava un cop damunt la cadira, que va ser l'origen del terrabastall posterior, el qual feien durar fins que es treia de darrere l'altar l'únic ciri blanc que havia quedat encès del tenebrari, el canelobre de grans dimensions i de forma triangular que subjectava els ciris dels fasos. Al soroll se li va donar molts significats; un era el terratrèmol per la mort de Nostre Senyor, i el ritual deia: «Lo rumor dels Fasos significa aquell tumulto y estrèpit gran, amb que los jueus prengueren a Cristo en lo hort de Gethsemaní, i los cops, vituperis i escarnis cruels i ruidosos que sufrí lo Senyor en sa Passió». Primerament, els cops tenien lloc dins del temple, per la qual cosa s'hi arribaven a disposar fustots que es poguessin colpejar; però, més tard, fora del temple, els infants i joves s'apressaven a recórrer la ciutat fent una sorollada i posant en perill portes de cases i comerços. La prohibició definitiva arribà de la disposició de l'arquebisbe Tomàs Costa l'any 1906.

Hi havia altres tocs de celebracions religioses: molt significatius eren els tocs a processó, amb volteig de totes les campanes, a les quals s'unien espetecs de coets, instruments populars de música —com el tambor o la flauta— i cants populars, des que la processó sortia del temple, mentre efectuava el recorregut i fins que tornava al temple. Amb molta solemnitat es va celebrar a Barcelona la processó en honor de sant Raimon de Penyafort, l'any 1601, amb motiu de la seva canonització pel papa Climent VIII. El toc de campanes no podia faltar-hi.

El més festiu i solemne era el toc a glòria, amb volteig de totes les campanes i repic. Era un toc d'alegria, per motius diversos: la Pasqua de Resurrecció, l'entrada solemne d'un bisbe, l'elecció d'un nou papa, una bona notícia... Similar era el toc a festa major, per anunciar i celebrar la festa dels sants patrons de la ciutat o del poble, o qualsevol altra festa important. Consistia en el volteig de totes les campa-

nes, acompanyat de repics intermitents.²² La festa de Santa Eulàlia, patrona de la ciutat de Barcelona, el 12 de febrer, se celebrava amb gran solemnitat, i les campanes hi tenien un paper protagonista:

Dimarts, a XII. Festa de sancta Eulàlia. Aquest die començà de sonar tres batallades lo seny de les hores, la hora con leven Déu a la Seu, car de primer se solia fer ab la squella vedada tan solament. E féu-se per ordinació d'aquén feta per los honorables vaguer e batle e consellers de Barchinona. E lo die propassat fonch-ne feta crida que com sentirien sonar les dites III batalladles tothom se agenollàs, e donaren-hi XXXX dies de perdó.²³

A l'entrada solemne de Martín Martínez de Villar (1572-1575), nou bisbe de Barcelona, que prenia possessió de la seva seu en un acte celebrat el 15 d'abril de l'any 1572, les campanes van tocar en el moment de la seva arribada a la Catedral.

Dimars, a XV. [...] Arribà a les scales que stan davant lo portal de la Seu de la present ciutat de Barcelona, a hont descavalcà dit señor bisbe, ab tota l'altra gent, y havent pujat les dites [alsades] tot lo clero de la dita Seu, ab creu alsada y ab ganfeons, lo rebé, e posàs al gremial, al costat del canonge Oliveres, lo qual stava revestit ab capa de brocat ab diaca y subdiacà, y arribat al portal major de dita Seu, se agenollà sobre un satial que allí tenien aparellat, estan aquella part de dit portal enpeljada, y [allí] besà la Vera Creu. E après entrà dins la dita Seu, havent en aquella molta lluminària y sonant l'orgue y tocant les campanas de dita Seu, e tocant aquelles tocaren totes les altres sglésies.²⁴

Les campanes i els campaners havien d'estar sempre preparats, tant per als tocs ordinaris i quotidians com per als extraordinaris, pel motiu que fos, sempre a les ordres del capítol catedralici:

²² Clara BEJARANO PELLICER, «Ecos de una ciudad en fiestas», dins Manuel FERNÁNDEZ, Carlos-Alberto GONZÁLEZ-SÁNCHEZ i Natalia MAILLARD ÁLVAREZ (coord.), *Testigo del tiempo, memoria del universo: cultura escrita y sociedad en el mundo ibérico, siglos XV-XVIII*, Ediciones Rubeo, 2009, pàg. 208-222.

²³ CASES I LOSCOS *et al.*, *Dietaris de la...*, vol. I: 1411-1539, febrer del 1454.

²⁴ CASES I LOSCOS *et al.*, *Dietaris de la...*, vol. II: 1539-1578, abril del 1572.

De tocar ha extraordinari:

Los dits monjos han de tocar sempre que lo capitol los ho ordenara totes les campanes que lo capitol manava de la manera que en determinara y lo temps que ordenara dit Reverent Capitol.²⁵

Eren molt curiosos els tocs contra la tempesta, un perill greu per a les persones, els edificis i les collites. En alguns llocs, se'n deia «toc a *tentenublo*», i servia per aturar l'ennuolat; era un volteig permanent de totes les campanes amb la pretensió de trencar o partir l'ennuolat i la tempesta, per tal que no caiguessin llamps, espurnes, calamarses o aiguats. En això destacaven les campanes d'uns pobles per sobre les d'altres: hi havia campanes a les quals s'atribuïa el poder de fer marxar o trencar ennuolats, i eren considerades campanes miraculoses. Els pastors també solien tocar a *tentenublo* amb el seu corn. En espanyol hi havia una dita que invocava Déu per aturar la tempesta: «Tente nublo, tente tú; que Dios puede más que tú».

De tocar a temps

Los dits monjos en tot lo temps del Any han de star molt svejllats en tocar ha temps sempre ques menester tocant la campana de les hores y apres les esquelletes y apres los senys grosos y quant trauen la Vera Creu per mal temps toquen les Viçentes.²⁶

Per aturar el temporal, les campanes de Barcelona van tocar el setembre del 1459, enmig d'una gran tempesta que va provocar alguna víctima i grans danys materials:

Divendres, a XIII. Sancta Creu. Lamps e trons. Aquest die, hora de matines o algun poch abans, mossèn Bernich, prevera de casa del governador, se levà ab molt gran por, segons ell mateix ha dit a molts, dient que sentia molt gran remor en lo palau patit, a on lo dit governador posava, que paria que sinch-cents mília diables s'i combatessen, e encès III candeles beneytes e corrent vench-se'n a Sent Just, on començaven a sonar a matines, e encara no havien uberta la porta. E a poch instant començaren desaparar gran e innumerable multitud de llamps e trons

²⁵ ACB, Fitxes de Bonaventura Ribas, 11: Campanas.

²⁶ ACB, Fitxes de Bonaventura Ribas, 11: Campanas.

ab una grandíssima remor, e ferí lamp al campanar major de la Seu e matà en Pere Mestra, qui s'era levat e sonava lo seny de les hores per fer cessar la tempestat [...].²⁷

També eren importants els tocs d'alarma, per advertir la comunitat de possibles perills i congregar-la per fer-hi front. El toc a foc era un toc ràpid i molt llarg. Si el foc es declarava en una casa, calia reunir tot el poble (homes, dones i nens) amb calders per fer una cadena per al transport d'aigua; si era a la muntanya, només hi anaven els homes, amb destrals, per tallar les branques que utilitzaven per apagar el foc. El toc a sometent era un toc d'alarma: consistia en un toc ràpid d'una sola campana. Era un senyal d'avís davant un perill. Es tractava de convocar amb urgència tots els habitants del poble per comunicar una notícia greu que exigia una resposta immediata, ja fossin guerres, atacs de lladres o bandolers, o accidents.

La progressiva coordinació contra les agressions externes dugué a l'establiment del sacramental —una organització de diversos pobles per garantir la seva pròpia seguretat, feta per mitjà de jurament, i, per això, anomenada sacramental a Catalunya— i d'un usatge denominat *Princeps namque*, que regulava la defensa del príncep i del Principat de Catalunya i la convocatòria a les armes, inclòs en els primers usatges del segle XI. Ambdós referents configuren el caràcter alhora policial, en l'àmbit local, i militar, en el general, conferit al sometent, que fou institucionalitzat definitivament durant el regnat de Jaume I, al segle XIII. Els compromesos en el sacramental eren cridats, com tot dret feudal, mitjançant fogueres enceses de cim a cim, en forma d'host, a so de corn, toc de trompeta o repic de campanes, o sigui, «metent so». D'aquesta última manera, del repic de campanes —o bé «so metent»— en sorgeix el nom posterior, que preval al de *sagramental*, a partir sobretot del segle XVI, quan el mot *sometent* substitueix el mot *host*. De l'expressió «metre so», doncs, en deriva el mot *sometent*. Davant qualsevol fet delictiu, tot home i dona tenia l'obligació de cridar «via fora» per aixecar la clamor del sometent. Si la clamor no s'aixecava, es convocava amb uns tocs de campana.

²⁷ CASES I LOSCOS *et al.*, *Dietaris de la...*, vol. I: 1411-1539, setembre del 1459.

La campana de Sant Jaume va tocar a sometent a Barcelona el 15 d'abril del 1559, per ordre del virrei García Álvarez de Toledo y Pimentel-Osorio:

Dissabta, XV. En aquest die, entre deu y onze ores de nit, lo il·lustre don García de Toledo féu metre a alzar lo sometent per tota la terra, fent tocar la campana de Sanct Jaume, cridant «via fora sometent».²⁸

Hi havia tocs que assenyalaven actes polítics, com l'anomenat toc a consell, que era un toc ràpid i curt. Congregava tots els veïns, un de cada casa —normalment el cap de família—, per tractar d'algun assumpte del poble. Als pobles el consell generalment tenia lloc en els pòrtics de les esglésies; posteriorment, les poblacions havien de tenir un local amb aquesta finalitat, anomenat Casa del Consell. En una ciutat important, com Barcelona, el poderós Consell de Cent també anunciava determinades reunions a través del toc de campana. El 24 setembre del 1605 es convoca una reunió:

En après, dit die, hoint-se la campana de Consell de Cent per dits negocis, los senyors deputats manan cridar brassos per a la mateixa tarda, los quals foren cridats en continent ab pública crida, com és acostumat.²⁹

En algunes ocasions, el que era notícia no era que sonés la campana, sinó el contrari, que no toqués, com havia succeït el desembre de l'any 1499, en què el rei va prohibir l'elecció de consellers i, per tant, la campana va guardar silenci:

Divendres, a XXX. En aquest die fou la festa del apòstol sant Andreu, e no foren elets consellers de Barchinona, axí com se acostumava, ni tocaren la campana de les hores, ni cridaren Consell de Cent Jurats, ans restaren consellers los matexos del any passat. E açò per una provisió que vench del senyor rey inhibint e manant que no s fes elecció.³⁰

²⁸ CASES I LOSCOS *et al.*, *Dietaris de la...*, vol. II: 1539-1578, 15 d'abril del 1559.

²⁹ CASES I LOSCOS *et al.*, *Dietaris de la...*, vol. III: 1578-1611, 24 de setembre del 1605.

³⁰ CASES I LOSCOS *et al.*, *Dietaris de la...*, vol. I: 1411-1539, 30 de desembre del 1499.

Les campanes servien per donar notícies molt diverses, positives o negatives. L'any 1526 es va tractar d'un interdicte, que en el dret canònic és una censura eclesiàstica per la qual les autoritats religioses prohibeixen als fidels l'assistència als oficis divins, la recepció d'alguns sagraments i la sepultura cristiana. Només va tocar la campana Vedada:

Dilluns, a XIII. En aquest dia, en lo nom de Jhesús, los senyors deputats e oydors de comptes presents, per causa de ésser in-tredita la present ciutat de Barchinona, e toquava la campana Vedada, e en les yglésies celebraven los officis portes tancades, comensaren usar de la bulla apostòlica, novament obtenguda de nostre Sant Pare, confirmatòria de la licència que tenien de oyr missa en la present casa de la Deputació, ab què tenen molt més ampliada dita licència.³¹

L'any 1572 les campanes de Barcelona van anunciar amb alegria el final d'un altre interdicte:

Divendres, a XXVIII de dit mes de dezembre, any MDLXXII. Innossents. En aquest dia, a les deu hores de matí, se alzà lo entredit que stave posat per rahó de la exacció de la quarta per auctoritat apostòlica concedida a sa magestat, en virtut de una comissió que vingué del comisari general de dita quarta, qui resideix en cort de sa magestat, per la qual obtenció havien enviat los consallers de la present ciutat a mossèn Valentí de Farreras, y alsat que fou, tirà la artillaria *ye* tocaren les campanas ab molt gran alegria.³²

Les campanes també s'usaven per anunciar les lliçons a la Universitat de Barcelona, durant els segles XVI i XVII. Entre les obligacions dels bidells s'hi trobava la de sonar la campana per assenyalar les hores de les lliçons generals. També era el seu deure impedir qualsevol soroll i aldarull dels estudiants.³³

A Barcelona eren molts els campanars i moltes les campanes; campanes de la Catedral, de Santa Maria del Mar, de Santa Maria

³¹ CASES I LOSCOS *et al.*, *Dietaris de la...*, vol. I: 1411-1539, maig del 1526.

³² CASES I LOSCOS *et al.*, *Dietaris de la...*, vol. II: 1539-1578, desembre del 1572.

³³ Ordenances del 1508, Novas Normas del 1559; vegeu Antonio FERNÁNDEZ LUZÓN, *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2005, pàg. 107.

del Pi, dels Sants Just i Pastor, totes tocant. Havia de ser bonic, escoltar el concert de campanes tocant alhora en el dia a dia, i encara més en les grans festes i celebracions. Devia ser seductor, el paisatge sonor de la ciutat de Barcelona dels primers segles de l'edat moderna, un temps marcat per les campanes, campanes amb nom propi, campanes amb veu pròpia.